

האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

מפרט התכנים

ידע הלשון

מכלול נושאים

מבחר יצירות ספרות

תחומי הלימוד – היקפים ועקרונותיהם

התחומים כוללים:

- ידע הלשון
- מכלול נושאים
- מבחר יצירות ספרות

היקף התכנים נקבע בהתאם לרמות הלימוד: רמה בסיסית ורמה מוגברת. השוני הוא במבחר הטקסטים; המבחר המוצע לרמה המוגברת מורחב והיצירות בו מורכבות יותר.

ידע הלשון

בפרק זה של התכנית מפורט הידע הלשוני שעל הלומדים לרכוש. הלימוד יעשה באמצעות מכלול הנושאים ובשילוב טקסטים מהמוצעים בתכנית וטקסטים אחרים שיבחרו המורים על-פי שיקול דעתם. התכנים הדקדוקיים בכל יחידה יתבססו על אלה שנלמדו ביחידה קודמת.

מכלול נושאים

בפרק זה של התכנית מפורטים הנושאים שעליהם תתבסס הפעילות בכיתה. הנושאים מהווים מסגרת המשרתת את תהליך לימוד השפה: רכישת יסודות הדקדוק, הבנת הנשמע והבנת הנקרא, פיתוח ההבעה בעל פה ובכתב.

מבחר יצירות ספרות

בתכנית מוצעים טקסטים מגוונים המיועדים להוראה בבית הספר הכללי והדתי. המבחר מכוון להיענות להטרוגניות של אוכלוסיית התלמידים, לטעמו האישי של המורה ולרוח הקהילה.

ברמה הבסיסית רוב הטקסטים שיילמדו הם טקסטים דידקטיים וטקסטים מעובדים. טקסט דידקטי: טקסט שחובר על ידי מורה/צוות מורים/מחבר ספר לימוד, לצורך לימוד נושא מסוים.

טקסט מעובד: טקסט ספרותי מקורי שעובד לצורך ההוראה. לימוד הטקסטים המעובדים ימשש שלב מעבר, עד שהתלמידים יהיו מסוגלים להתמודד עם טקסט במקור. הטקסטים הנ"ל אמורים לסייע בטיפוח מיומנויות השפה של הלומדים,

בהרחבת אוצר המילים ובגיבוש הידע הדקדוקי. יש לשאוף לעבור מטקסטים מעובדים ומקוצרים לצורכי לימוד לטקסטים כפי שהם במקור.

רצוי שהטקסטים יהיו מושכים ורלוונטיים לעולמם של התלמידים, ושיהיה בהם כדי להרחיב את האופק התרבותי שלהם ולפתח את דמיונם ואת היצירתיות שלהם.

ספרי הלימוד ועזרי ההוראה יכללו טקסטים דידקטיים וטקסטים מעובדים הקשורים בנושאים הנלמדים. הטקסטים הללו אינם מובאים בפירוט התכנים בתכנית הלימודים, כי הם נתונים לשיקול דעתם של מחברי ספרי הלימוד. בתכנית מובאת רשימת יצירות ספרות. אשר ליצירות ברמה הבסיסית, הוועדה עשתה מאמץ לבחור יצירות שאינן מעמידות קשיים לשוניים רבים. מאחר שיידש היא שפה שנייה עבור רוב התלמידים, לפני דיון ביצירות הספרות מן הראוי לוודא שהתכנים עצמם מובנים להם.

ברמה המוגברת ילמדו התלמידים יצירות ספרות תוך דיון בהיבטים שונים: ייחודה הלשוני של היצירה הנלמדת, העלילה, הדמויות והמסר הנובע ממנה (נושא, מוטיב ורעיון). לימוד היצירות יעשה תוך התייחסות להקשר ההיסטורי-התרבותי, לדמות המחבר, לתולדות חייו ולמקומו בספרות יידיש.

גראמאטישע טעמעס – ידע הלשון

ערשטער איינס

נאָרמאַטיווער אויסלייג און אַרויסרייד

א. זאַכוואָרט־גרופע

1. אַרטיקלען – אומבאַשטימטע: אַ, אַן און באַשטימטע: דער, די, דאָס
2. אַדיעקטיוון – פּאָסעסיווע: מיין, דיין ... / מיַנע, דיַנע ...
3. סובסטאַנטיוון – מין און צאָל: דער קלאַס (ן), די מאַמע (ס), דאָס קינד (ער)...
4. אַדיעקטיוון, קורצע און לאַנגע פּאָרמעס – נאָמינאַטיוו: גרויס, גרויסער, גרויסע
5. צאָלוערטער – יסוד־צאָלן: איינס, צוויי, דריי ...

ב. ווערב־גרופע

1. פּערזענלעכע פּראָנאָמען – סוביעקט: איך, דו, ער ...
2. ווערבאַלע פּאָרמעס
- א. איצטיקע צייט – רעגולערע ווערבן: איך רעד, דו רעדסט ...
- ב. אימפּעראַטיוו – רעגולערע ווערבן: רעד! רעדט!
- ג. איצטיקע צייט – אומרעגולערע ווערבן: זיין, האָבן, געבן...
- ד. אימפּעראַטיוו – אומרעגולערע ווערבן: זיי! זייט!, האָב! האָט!, גיב! גיט!
- ה. אינפּיניטיוו: רעדן, זינגען ...
- ו. קומעדיקע צייט: איך וועל רעדן, דו וועסט רעדן ...

ג. סינטאַקס־גרופע

1. פּאַזיטיווער און נעגאַטיווער זאַץ – מיט אַן אומבאַשטימטן אַרטיקל:
איך לייען אַ בוך, איך לייען ניט קיין בוך
איך לייען ביכער, איך לייען ניט קיין ביכער
2. פּרעפּאָזיציעס: פֿון, אין, פֿון קלאַס, אין שול, אויף דעם טיש.
3. פּרעגווערטער: וואָס, ווער, ווי, ווען, פֿון וואַנען ...
פּרעגזאַצן מיט און אָן אַ פּרעגוואָרט: ווי איז ער? צי ביסטו פֿון ירושלים? דו ביסט פֿון ירושלים?
4. ווערטער־סדר: מיר שלאָפֿן אין בעט.

צווייטער איינס

א. זאָכוואָרט־גרופע

1. דעקלינאַציע פֿון באַשטימטן אַרטיקל – נאָמינאַטיוו, אַקוזאַטיוו, דאַטיוו:

דער	דעם	דעם
די	די	דער
דאָס	דאָס	דעם
די	די	די
2. סובסטאַנטיוון און אַדיעקטיוון
דעקלינאַציע – נאָמינאַטיוו, אַקוזאַטיוו, דאַטיוו: גוטער, גוטן, גוטן...
3. סובסטאַנטיוון – דימינוטיווע פֿאַרמעס: טישל, טישעלע
4. פֿאַסעסיוו פֿון סובסטאַנטיוון: משהס בוך, רחלס מאַמע...
5. דעקלינאַציע פֿון נעמען:
מיט משהן, צו חנהן, וועגן ראַבינאַוויטשן...
6. צאָלוערטער – סדר־צאָלן: ערשטער, צווייטער...

ב. ווערבֿגרופע

1. צייטן
- א. פֿאַרגאַנגענע צייט מיטן העלפֿווערבֿ זיין – גע־[שורש־]ען: איז געפֿאַרן...
- ב. פֿאַרגאַנגענע צייט מיטן העלפֿווערבֿ האָבן – גע־[שורש־]ט: האָט געמאַכט...
2. אומרעגולערע אינפֿיניטיוון: גיין, שטיין, וועלן, וויסן...
3. מאָדאַלע ווערבֿן: ער דאַרף, ער וויל, ער מוז...
4. ווערבֿן מיט זיך: וואַשן זיך, שעמען זיך...
5. אימפעראַטיוו מיט לאַמיר: לאַמיר גיין...

ג. סינטאַקס־גרופע

1. צייטאָדווערבֿן און אַרטאָדווערבֿן: אין דער פֿרי, היינט, נעכטן, מאָרגן... אויבן, אונטן, רעכטס, לינקס...
2. ווערטער־סדר: מאָרגן וועלן מיר גיין אין גאָרטן. נעכטן איז ער געגאַנגען אין שול.

דריטער איינס

א. זאָכוואָרט־גרופע

1. פּראָנאָמען – דעמאָנסטראַטיווע: דער, דער דאָזיקער, אָט דער, יענער...
2. אַדיעקטיוון – קאָמפּאַראַטיוו און סופּערלאַטיוו: גרויס, גרעסער, דער גרעסטער
3. קוואַנטיטאַטיוו: אַ גלאַז טיי, אַ שטיקל ברויט...
4. פּערזענלעכע פּראָנאָמען – דעקלינאַציע אין אַלע בייגפּאַלן: איך, מיר, מיך, מיר...

ב. ווערבֿגרופע

1. פּאַרגאַנגענע צייט – אומרעגולערע קאָנוגאַציע מיטן העלפּווערב האָבן – גע[שורש]-(ע)ן: ער האָט געשריבן
2. ווערבן מיט קאָנווערבן: אַרויסגיין, צוזאַגן...
3. ווערבן מיט פּרעפּיקסן: פּאַרקויפּן, דערציילן...

ג. סינטאַקס־גרופע

1. צייט־אויסדרוקן: מיט אַ יאָר צוריק, אין אַ יאָר אַרום, זינט...
2. פּרעגנאַצן און רעלאַטיווע זאַצן: וואָס טוט זי?
3. קאָנדיציאָנאַל־זאַצן: אויב איך וואָלט געהאַט געלט, וואָלט איך...
4. ווערטער־סדר: נעכטן האָסטו זיך ניט געבאַדן אין ים?

פֿערטער איינס

א. ווערבֿגרופע

1. אַספּעקטן פֿון ווערב
 - א. פּילמאָליקער: איך פֿלעג עסן אַ סך קאַרטאָפֿל.
 - ב. מאָמענטאַלער: טו אַ שפּרונג, גיב אַ קוק.
 - ג. דויעריקער: ער האָלט אין איין רעדן.
2. מאָדוסן – ווערבן מיט זאַלן: איך וויל דו זאָלסט קומען. זאַל שוין קומען די גאולה.

ב. סינטַאקס־גרופע

1. פֿאַרטיקל צו ביים אינפֿיניטיוו: איך וויל פֿאַרשטיין, עס איז שווער צו פֿאַרשטיין.
2. פֿאַסיווע קאָנסטרוקציע: די ביכער ווערן פֿאַרקויפֿט.
די ביכער זענען פֿאַרקויפֿט געוואָרן.
די ביכער וועלן פֿאַרקויפֿט ווערן.

טעמעס — מכלול נושאים

הנושאים שלהלן יילמדו במקביל לידע הלשוני

ערשטער איינס

1. מיר באַקענען זיך
2. די שול (בית הספר)
3. אין דער היים
4. עסן און טרינקען
5. די משפחה
6. שבת און יום־טובֿ
7. צאָלן
8. פֿאַרבן
9. קליידער
10. דאָס פנים
11. פֿאַרבינדונגס־מיטלען
 - אַ ווינטשקאַרטל
 - אַ בריוו
 - אַ טעלעפֿאָן־שמועס
 - די אינטערנעץ

צווייטער איינס

1. מיין געגנט
 - די קראָמען: קליידער, שיד, ביכער און ספֿרים
 - דער מאַרק
 - די שול (בית הכנסת)

2. די צײַט

- דער זייגער
 - די טעג פֿון דער וואָך
 - די טיילן פֿון טאָג
 - די סעזאָנען
 - דער וועטער
3. דער טאָג־סדר

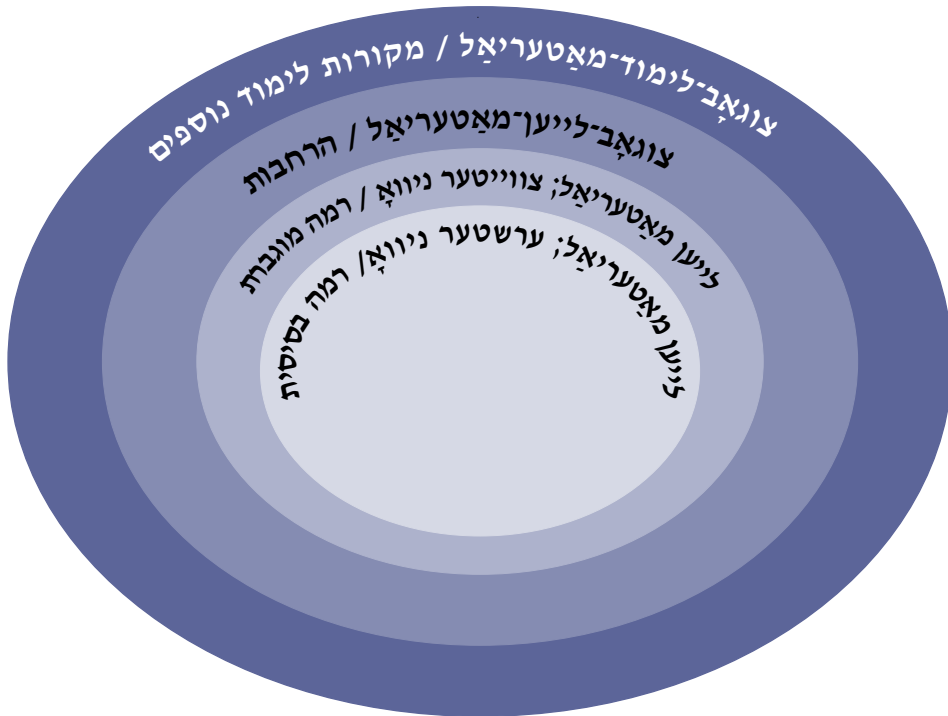
דריטער איינס

1. וואַקאַציעס
2. ייִדישע נעמען
3. מיר זוכן קרוֹבִים
4. חֲבֵרִים
5. אין אויטאָבוס
6. עס טוט מיר וויי
7. אַנאַנסן
- מיר זוכן אַ דירה
- מיר זוכן אַרבעט
- שידוכים־ווּנקל
8. ערשטע ליבע
9. מיר פֿאַרברענגען
10. אין זאָלאָלאָגישן גאַרטן

פֿערטער איינס

1. אַ מאָל איז געווען אַ שטעטל
2. פֿאַכן און מלאַכות
3. דער חדר, די ישיבֿה
4. כעלעמער מעשיות
5. צײַטפֿאַרברענג
6. שימחה און טרויער אין דער משפּחה
- געבוירן־טאָג
- בר־מצווה
- תּנאָים
- חתונה
- לוויה
- שבעה
- יאַרצײַט

במעגלי הקריאה

מבחר יצירות ספרות

אחת המטרות בהוראת המקצוע "שפת יידיש ותרבותה" היא להפגיש את התלמידים עם מבחר יצירות ספרות מנכסי תרבות יידיש ולקרבן אל לבם.

דרך הקריאה המודרכת יתוודעו התלמידים אל הקהילה היהודית שדיברה, יצרה וחייה את חייה ביידיש.

המפגש עם דמויות ספרותיות מרתקות ועם עולמן יחזק את הרגשת השתייכותם של התלמידים לשלשלת הדורות ויתרום לבניית זהותם היהודית והישראלית כאחת.

להלן מבחר יצירות, מן השירה ומן הפרוזה, המשקפות את התפתחותה של ספרות יידיש ונותנות ביטוי לערכים הלאומיים והאוניברסליים שאפיינו את העולם היהודי אשר חי ודיבר ביידיש. היצירות נבחרו על-פי מידת התאמתן ליכולת הקריאה וההבנה של התלמיד ולרמת התקדמותו ברכישת השפה.

רשימת היוצרים והיצירות נבנתה בשלושה מעגלים – מהמעגל המצומצם אל המעגל הרחב. המעגל המצומצם מופנה לתלמידים הלומדים **ברמה הבסיסית** (ערשטער ניוואָ), ובמסגרתו רוב הטקסטים הפרוזאיים יהיו מעובדים;¹⁰ ברמה המוגברת יהיה מעובד רק חלק מהם. המעגל השני מיועד לתלמידים **ברמה המוגברת** (צווייטער ניוואָ). המעגל השלישי, **הרחבות** (צוגאַב־לייען־מאַטעריאַל), כולל רשימת יצירות לקריאה נוספת. מטרת הרשימה לאפשר למורים ולתלמידים להעמיק את היכרותם והתמצאותם בספרות יידיש. כמו כן ייעזרו המורים ברשימת היצירות הרחבה כאשר ידריכו את תלמידיהם בעבודות אישיות (עבודות חקר) וכאשר יבנו נושאים להוראה. כמו כן ייעזרו המורים ברשימת מקורות הלימוד הנוספים (ראו עמ' 37) וגם במקבצי היצירות על-פי נושא משותף (ראו עמ' 40).

זו רשימה מומלצת בלבד. כל מורה יבחר מתוכה את היצירות שיילמדו בכיתה ויהיה רשאי להוסיף עליהן, הכול בהתאמה לרוח הקהילה שאליה משתייכים התלמידים. עם זאת, מן הראוי להפגיש את התלמידים עם יצירות וקטעי יצירות של כל אחד מהיוצרים הבאים: מנדלי מוכרספרים, י"ל פרץ, שלום עליכם, איציק מנגר ויצחק בשביס-זינגר.

10 טקסטים ספרותיים מעובדים מצויים כבר עתה במגוון אתנולוגיות ואסופות. ועדת התכנית ממליצה לעודד מורים ומחברי ספרי לימוד להוסיף עליהם.

מחברים און שאַפֿונגען אין דער פראָגראַם ¹¹ / פריסת היוצרים והיצירות בתכנית

מחבר	ערשטער ניוואָ	צווייטער ניוואָ	צוגאַבֿלייען־מאַטעריאַל
אולינאָווער, מרים	'ל' 'אַנטיקעלעך' (מ"ו, ב' 29, ז' 226)	'ל' 'דאָס ייִחוס־בריוועלע' (מ"ו, ב' 29, ז' 44)	דער באַבעס אוצר
אַש, שלום	'פ' 'אַ שול! אַ שול!' (פֿון קידוש־השם)	'פ' 'אַ ייִדיש קינד'	דער תהילים־ייִד
באַסמאַן בן־חיים, רבקה	'ל' 'פֿאַר נאַכט' (מ"ו, ב' 35, ז' 267)	'ל' 'ווייסט פֿאַר וואָס' (לכבוד איך און דו, ז' 114)	
באַשעוויס־זינגער, יצחק	'פ' 'אַ ינגל אַ פֿילאָסאָף' (פֿון מיין טאַטנס בית־דין־שטוב)	'פ' 'די נאָדל' (פֿראַגמענטן)	מיין טאַטנס בית־דין־שטוב
בוימוואָל, רחל	'ל' 'ס'וועט ווידער פֿרילינג זיין' (מ"ו, ב' 79, ז' 236)	'ל' 'ווי דער פֿויגל פֿרײַ' (מ"ו, ב' 79, ז' 236)	
ביאַליק, חיים־נחמן	'ל"מ' 'אונטער די גריניקע ביימעלעך'	'ל' 'אויף דעם הויכן באַרג'	לידער און פֿאַעמען
בערגעלסאָן, דוד	'פ' 'פֿייוולס משפּחה' (פֿון מעשה־ביכל)	'פ' 'פֿייוולס משפּחה' (פֿון מעשה־ביכל)	נאָך אַלעמען
בראָדערזאָן, משה	'ל"מ' 'ציפּעלע'	'ל"מ' 'קלינגען גלעקער'	
גאָלדפֿאַדען, אַברהם	'ל"מ' 'ראַזשינקעס מיט מאַנדלען'	'ל"מ' 'נחס תיבֿה' (פֿון דער אָפּערעטע 'עקידת יצחק', מ"ו, ב' 18, ז' 208-233-235, נומער 3)	

11 די רשימה איז צונויפֿגעשטעלט אין אַלפֿאַבעטישן סדר פֿון נעמען פֿון די מחברים.

קיצורים:

ד' = דראַמע

ל' = ליד אָדער גראַמען

ל"מ = ליד מיט מעלאָדיע

מ' = משל

מ"ו = מוסטערווערק פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור, אונטער דער

רעדאַקציע פֿון שמואל ראַזשאַנסקי, בוענאָס־איירעס.

פ' = פֿראַזע

מחבר	ערשטער ניוואַ רמה בסיסית	צווייטער ניוואַ רמה מוגברת	צוגאַב-לייען-מאַטעריאַל הרחבות
גויכבערג, ישראל	ל"מ		
גלאַטשטיין, יעקב		ל'	פ' אין תוך גענומען
גליק, הירש	ל"מ	ל"מ	
גליקל (האַמל)		פ'	פ' זכרונות [מ"ו, ב' 26]
געבירטיג, מרדכי	ל"מ	ל"מ ל"מ	
גראַדע, חיים		פ'	פ' צמח אַטלאַס
דער דובנער מגיד (ר' יעקב קראַנץ)	פ' פ'	פ'	פ' משלים
דער נסתר	ל'	פ'	פ' הנזיר והגדיה (די העברעיִשע איבערזעצונג)
האַלקין, שמואל	ל'	ל'	ל' אָפּקלייב פֿון אָנצינדן פֿייער
האַפּשטיין, דוד		ל' ל'	ל' ל' ל' 'נעמען'; 'אָוועק דער שבת שוין' 'אין ווינטער פֿאַרנאַכטן' 'אין ייִדישן וואָרט'

מחבר	ערשטער ניוואַ רמה בסיסית	צווייטער ניוואַ רמה מוגברת	צוגאַב-לייען-מאַטעריאַל הרחבות
ה. לייזיק	'א דאַרף, אַ דאַרף' (מ"ו, ב' 16, ז' 49) 'זייט געזונט' (פֿון אויסגעקליבענע שריפטן)	'אַרבעט זוכן' (מ"ו, ב' 16, ז' 64); 'צוויי זילברנע בעכערס' (דאַרט, ז' 216-217) 'און אַ ינגעלע וועט זיי פֿירן' (דאַרט, ז' 203)	ל' אויסגעקליבענע שריפטן
העלער, בינעם	ל"מ	'מײַן שוועסטער חיה'	ל' אין וואַרשעווער געטאָ איז איצט חודש ניסן'
וואַרשאַווסקי, מאַרק	ל"מ ל"מ ל"מ	'אַכציק ער און זיבעציק זי'	ל"מ ייִדישע פֿאַלקסלידער
טעלעסין, זיאַמע	ל"מ		
טרונק, יחיאל־ישעיה	פ'	פ' פּוילן (פֿראַגמענט: 'חדר' [ב' 2, ז' 198], באַאַרבעט)	פ' כעלעמער חכמים פ' קוואַלן און ביימער
מאַלאַדאָווסקי, קאַדיע	ל' ל' ל'	ל' 'מאַרצעפּאַנעס' ל' 'אַ מעשה מיט אַ מאַנטל'	ל' 'אַלקע מיט דער פּאַראַסאַלקע' ל' 'אל־חנן' ל' 'יונה'
מאַנגער, איציק	ל"מ ל"מ ל"מ	ל"מ 'אויפֿן וועג שטייט אַ בוים' ל"מ 'פֿליט זשע, פֿייגעלעך' (פֿון מגילה־לידער) ל"מ 'יעקבֿ אָבינו לערנט מיט זיינע זין מכירת־יוסף' (פֿון חומש־לידער)	ל' 'כ'האַב זיך יאָרן געוואַלגערט אין דער פֿרעמד' פ' דאַס בוך פֿון גן־עדן ל' ליד און באַלאַדע

מחבר	ערשטער ניוואַ רמה בסיסית	צווייטער ניוואַ רמה מוגברת	צוגאַבֿלייען־מאַטעריאַל הרחבות
מאַני לייב	'וונדער' 'יידיש' (מ"ו, ב' 33, זז' 31-32)	'צוויי יינגלעך' (מ"ו, ב' 46, זז' 87-89) 'יינגל צינגל כוואַט' (דאַרט, זז' 119-128, [אַפּקלייב])	לידער און באַלאַדן, 1-2
מענדעלע מוכר־ספרים		דאָס ווינטשפּינגערל (פּראָגמענט: פּאַראַגראַפֿן 72-77, ביי' ש' לוריא, כתבים באַבם, זז' 43-44) די קליאַטשע (פּראָגמענט פֿון ערשטן קאַפיטל [מ"ו, ב' 96, זז' 18-21] געקירצט)	מסעות בנימין השלישי
נאָדיר, משה	'דער רבי אלימלך'	'מין ערשטער דעפּאָזיט'	
ר' נחמן בראַצלאַווער	'מעשה מרבֿ ובן־יחיד' פֿון סיפורי מעשיות' [אויך אין מ"ו, ב' 30, זז' 107-112] געקירצט	'מעשה מאַבֿידת בת־מלך' פֿון סיפורי מעשיות [אויך אין מ"ו, ב' 30, זז' 113-123] געקירצט	סיפורי מעשיות
סוצקעווער, אַבֿרהם	'עקזעקוציע'	'די לערערין מירע' 'אונטער דיניע וויסע שטערן'	'ירושלים'; 'די בלייענע פּלאַטן פֿון ראַמס דרוקעריי'
עטינגער, שלמה		'דאָס קאַטשקעלע'	משלים און קאַטאַוועסלעך (פֿון אויסגעקליבענע שריפֿטן)

מחבר	ערשטער ניוואַ רמה בסיסית	צווייטער ניוואַ רמה מוגברת	צוגאַב-לייען-מאַטעריאַל הרחבות
פרץ, יצחק-לייבוש	פ' ל"מ	פ' פ' ל'	'פֿיר דורות פֿיר צוואַנצן' (פֿון חסידיש) 'דער זיווג אָדער שרה בת־ טובֿים'; 'דער קונצן-מאַכער' (פֿון פֿאַלקסטימלעכע געשיכטן)
פֿעפֿער, איציק	ל'	'די קרעניצע' 'עפיטאַפֿיע' [מ"ו, ב' 14, ז' 164]	'איך בין אַ ייד'
צעסלער, שמואל	ל"מ ל"מ	'ל"ג בעומר'	
קאַטשערגינסקי, שמערקע	ל"מ	'שטילער, שטילער' 'יוגנט-הימען'	
קאַצענעלסאָן, יצחק	ל'		דאָס ליד פֿון אויסגעהרגעטן ייִדישן פֿאַלק
קוויטקאָ, לייב	ל' ל'	'פֿון בעמבע קיין דרעמבע'	'שטאָט און דאָרף'; 'קיין אַדעס' 'אין די זומערנעכט' קינדערלידער

מחבר	ערשטער ניוואַ רמה בסיסית	צווייטער ניוואַ רמה מוגברת	צוגאַב־לייען־מאַטעריאַל הרחבות
קולבאק, משה	'שטערנדל' 'געזען האָב איך...'	'עס טרעפֿט' זעלמעניאַנער (פֿראַגמענט: 'די באַבע באַשע' [מ"ו, ב' 67, זז' 232-233]) 'ר' זעלמעלעס הויף' [דאָרט, זז' 228-229]	זעלמעניאַנער ווילנע
קיפניס, לעווין	'נילי קוקט אַרויס אויף שבת'; 'ציגעלע־מיגעלע' (ביידע פֿון אונטערן באַקסערבוים)	'מיין מאַמע־לשון' (פֿון אונטערן באַקסערבוים)	
ראָזענפֿאַרב, חוה	דער בוים פֿון לעבן (פֿראַגמענט: 'בלימעלע און גבריאַל' [זז' 456-459] געקירצט)		
ראָזענפֿעלד, מאָריס	'אַ איר קליינע ליכטעלעך'	'מיין יינגעלע'	
רויזנבלאַט, ה.		'גאָט פֿון אַברהם' (מ"ו, ב' 46, זז' 305-306)	
ריוועסמאַן, מרדכי	'חנוכה, אוי חנוכה' 'היינט איז פורים'		
רייזען, אַברהם	'אַ סוכה אַ קליינע' 'די מאַמע גייט אין לייברערי' 'אויפֿן ניל' 'נאָך גרינס'	'חנוכה <ברוך־אתה> 'ספֿרים' 'דאָס פֿאַרגעסענע בוך'	'מאָי־קאָ־משמע־לן' 'דער בוים' לידער, דערציילונגען, זכרונות
ש. אַנסקי	דער דיבוק (פֿראַגמענט: 'איך וועל אייך דערציילן' [מ"ו, ב' זז' 146])	דער דיבוק (פֿראַגמענטן: 'אין עק וועלט' [מ"ו, ב' 21, זז' 166-167], 'די וועלט' [דאָרט, זז' 167-169].	דער דיבוק

מחבר	ערשטער ניוואַ רמה בסיסית	צווייטער ניוואַ רמה מוגברת	צוגאַב־לייען־מאַטעריאַל הרחבות
שטיינבאָרג, אליעזר	מ' 'צוויי רויזן'	מ' 'דאָס פֿערד און די בייטש'	מ' 'די נאָדל און דער באַנוול' מ' 'די שפיז און די נאָדל' מ' 'אַ מעשה אָן אַ סוף'
שטערנהיים, נחום	ל"מ 'האָבן מיר אַ ניגונדל'		
שלום עליכם	פ' 'דער אוצר' פ' 'די פֿאַן' פ' 'דער כּוּתל־מערבֿי'	פ' 'מאָטל פּייסע דעם חזנס (אַ פֿראַגמענט) פ' 'חנוכה־געלט' (אַ פֿראַגמענט) פ' 'דאָס מעסערל' (אַ פֿראַגמענט)	פ' 'מאָטל פּייסע דעם חזנס פ' 'טביה דער מילי־קער פ' 'מעשיות פֿאַר ייִדישע קינדער פ' 'מנחם־מענדל'
שניאור, זלמן	ל"מ 'מאַרגאַריטקעלעך'	ד' 'אַז גאָט וויל שיסט אַ בעזעם'	
שפיגל, ישעיה		פ' 'דורך אַ שפּאַרע'	
שפיגלבלאַט, אַלכסנדר		פ' 'מיינע מלמדים' (פֿון דורכן שפּאַקטיוו פֿון אַ זייגער־ מאַכער)	

צוגאב־לימוד־מאַטעריאַל / מקורות לימוד נוספים

המורים אמורים לבחור גם מתוך הקטעים המוצעים בסעיף זה או כדוגמתם, כדי להעשיר את המפגש של התלמידים במגוון טעמים וניחוחות המצויים בשפת יידיש ותרבותה.

פֿאַלקלאַר

1. פֿאַלקסלידער

אַז דער רבי זינגט; אַרום דעם פֿייער; וואָס וועט זײַן אַז משיח וועט קומען; וווּ ביסטו געווען; וווּ נעמט מען אַ ביסעלע מזל; ווער האָט אַזאַ יינגעלע; טום־באַלאַליקע; יאַמע־יאַמע; לאָמיר אַלע אין איינעם; מיר לעבן אייביק; עסן עסט זיך; שאַ, שטיל, מאַך נישט קיין גערודער.

2. מעשיות, וויצן און שפּריכווערטער

כעלעם; הערשעלע אַסטראָפּאָליער; מאַטקע חבד; חסידישע מעשיות.

קליינע מוסטערן פֿון:

1. **מעשה־בוך:** 'דער שִׁכר פֿאַר אָפהיטן שבת' (מ"ו, ב' 38, ז' 28); 'דער קייסער וואָס וויל זען גאָט' (דאָרט, ז' 38-39); 'ר' שמואל רייט אויף אַ לייב' (דאָרט, ז' 145-146); 'דער פֿאַרמעט־מאַכער' (דאָרט, ז' 144-145); 'דער טויער־היטער פֿון רעגנסבורג' (דאָרט, ז' 189-190).
2. **צאינה־וראינה:** דער משל פֿון דער צונג (אין דער פרשה שלח לך); משה לערנט בײַ יהושען; משה קומט צו זײַן רו (אין דער פרשה ואתחנן). נעמי און אירע שוורן; די ערלעכע פֿרוי (אין מגילת רות).
3. **תחינות:** גאָט פֿון אַברהם, פֿון יצחק און פֿון יעקב; אַ נייע תחינה נאָך ליכטצינדן; אַ נייע תחינה פֿאַר אַ מוטער ווען זי פֿירט דאָס קינד דעם ערשטן מאָל אין חדר.
4. **תנך־איבערזעצונג פֿון יהואש:** בראשית א, א-י; שמות כ, א-יד; שמואל א', א-יח; קהלת ג, א-ח; רות א, א-ז.

בחירת יצירות ובניית יחידות הוראה

תכנון תכנית ההוראה השנתית והרב־שנתית, בחירת היצירות וסדר הוראתן יתבססו על מערך מגוון של שיקולי דעת.

מיפוי השיקולים השונים לבחירת יצירות ולבניית יחידות הוראה

אפשר לצרף למסגרת אחת כמה יצירות שונות על בסיס יסוד מארגן כמו:

1. מיקוד נושאי:

ניתן לארגן את הוראת היצירות על פי נושאים (ראו דוגמאות בעמ' 40-43). אין הכוונה שיילמדו כל היצירות המוצעות בנושא. כל מורה יבחר את היצירות המתאימות לכיתתו. כמו כן ניתן גם להוסיף נושאים ויצירות שאינן בתכנית על פי שיקול דעתו וטעמו של המורה. הנושא המקשר מסייע להבליט זיקות בעלות משמעות בין יצירות שונות ולהעמיד את התלמידים על קשת תגובות אנושיות והארות אמנותיות למצבים אנושיים. המיקוד התמתי גם עשוי לסייע בהארת נקודות מגע בין הספרות לבין המציאות בתחומים שונים בחיי הפרט והכלל. כמובן, בבחירת הקישורים התמתיים יש להתחשב בצורכי הגיל. אין ספק כי החלוקה לנושאים מבטאת עמדה פרשנית. ייתכן שיצירה אחת תבטא נושאים אחדים והיא עשויה להילמד בהקשרים תמתיים שונים. לפיכך יש יצירות המופיעות בכמה קבוצות תמטיות, ואחרות – שאינן מופיעות באף לא אחת מהקבוצות. מכאן שהחלוקה המוצעת בהמשך היא אפשרות אחת מיני רבות. המורים מוזמנים ליצור קישורים אחרים על-פי שיקולים הנראים להם חשובים ורלוונטיים לתלמידיהם

2. הסוגה:

שיר, סיפור, שיר עם לחן, משל, דרמה.

3. מפגש עם יוצר:

אפשר להרחיב במידת-מה את ההיכרות עם יוצר מסוים: ללמד אחדות מיצירותיו, לציין פרטים ביוגרפיים ולהצביע על מאפיינים אחדים בכתיבתו.

4. הוראה בירתחומית:

עיקרון ארגוני זה מזמן התבוננות השוואתית על תחומי אמנות שונים, לדוגמה: צפייה בעיבודים קולנועיים, האזנה לשירים מולחנים והתבוננות בתמונות בזיקה ללימוד יצירות שונות.

אפשר ליצור שילוב בין מספר יסודות מארגנים, למשל: ללמד במהלך השנה נושא נבחר, יוצר אחד וכן קבוצת יצירות המבליטות עיקרון סוגתי.

דוגמאות לצירוף יצירות שבתכנית על בסיס נושא משותף

קינדער־יאָרן / ילדות במשפחה

מאָלדאָווסקי, קאָדיע	מאָריס	מײן יינגעלע (2)
שלום עליכם		עפֿנט דעם טויער (1); אַ מעשה מיט אַ מאָנטל (2)
גליקל (האַמל)		די פֿאַן (1); מאָטל פייסע דעם חזנס (אַ פֿראַגמענט) (2)
בערגעלסאַן, דוד		פֿאַרביטן די קינדער (2); די שטיפֿטאַכטער (2)
מאָנגער, איציק		פֿייולס משפחה (2)
קולבאַק, משה		אויפֿן וועג שטייט אַ בוים (2)
געבירטיג, מרדכי		שטערנדל (1)
ביאַליק, חיים־נחמן		יאַנקעלע (1)
באַשעוויס־זינגער, יצחק		אונטער די גריניקע ביימעלעך (1); אויפֿן הויכן באַרג (2)
אַש, שלום		אַ יינגל אַ פֿילאַסאָף (2)
מאָני לייב		אַ יידיש קינד (2)
טרונק, יחיאל־ישעיה		צוויי יינגלעך (2); יינגל צינגל כוואָט (2)
מאָלדאָווסקי, קאָדיע		קאַפּאַטקעלע (2)
בראָדערזאָן, משה		מאַרצעפּאַנעס (2)
		ציפעלע (1)

חדר / לימודים בחדר

וואַרשאָווסקי, מאָרק		אויפֿן פּריפעטשיק (1)
שלום עליכם		דאָס מעסערל (2)
טרונק, יחיאל־ישעיה		חדר (פֿון פּוילן) (1)
שפּיגלבלאַט, אלכסנדר		מײנע מלמדים (2)

אַ נייע תחינה פֿאַר אַ מוטער ווען זי פֿירט דאָס קינד דעם ערשטן מאָל אין חדר* (פֿון תחינות)

- המספרים (1) וְ(2) מתייחסים לרמה הבסיסית ולרמה המוגברת.
- הקטעים המסומנים בכוכבית לקוחים מתוך הפרק 'מקורות לימוד נוספים' (ראו עמ' 37)
- יצירות המסומנות בשתי כוכביות לא מופיעות ב"פריסת היוצרים והיצירות בתכנית", הן נוספו בעיקר בשל התאמתן (תרומתן) לנושא.

ער און זי / בינו לבינה

געבירטיג, מרדכי	רייזעלע (2)
וואַרשאַווסקי, מאַרק	אַכציק ער און זיבעציק זי (2)
מאַנגער, איציק	אַבֿרהם און שרה (1)
פרץ, יצחק־לייבוש	שלום־בית (1)
טרונק, יחיאל־ישעיה	חתונה (2)

חומש־מאַטיוון / בעקבות המקרא

גאַלדפֿאַדען, אַבֿרהם	נחס תיבה (2)
מאַנגער, איציק	אַבֿרהם און שרה (1); יעקבֿ אַבֿינו לערנט מיט זיינע זין מכירת־יוסף (2)

דאָס לעבן אין שטאַט און שטעטל / החיים בעיר ובעיירה

אַש, שלום	אַ שול! אַ שול! (2)
באַשעוויס־זינגער, יצחק	די נאָדל (2)
מאַלדאָווסקי, קאָדיע	אַ מעשה מיט אַ מאַנטל (2)
פרץ, יצחק־לייבוש	דער אוצר (2)
שלום עליכם	דער אוצר (1)
גראַדע, חיים	דער מאַמעס שבתים (אַ פֿראַגמענט) (2)

ייִדישע שטייגער־לעבן / הווי יהודי

דער רבי און די חסידים	פֿאַלקסליד*
וואַרשאַווסקי, מאַרק	אויפֿן פריפעטשיק (1)
מאַנגער, איציק	אַבֿרהם אַבֿינו פראַוועט שלום־זכר (1); יעקבֿ אַבֿינו לערנט מיט זיינע זין מכירת יוסף (2)
נאָדיר, משה	דער רבי אלימלך (1)
פרץ, יצחק־לייבוש	אויב נישט נאָך העכער (2); זיבן גוטע יאָר (2); דער זיידע וויל נישט מאַכן קיין הבדלה (2)

אימיגרַאַנטן / מהגרים

נאַדיר, משה	מיין ערשטער דעפּאַזיט (2)
רייזען, אַבְרָהָם	די מאַמע גייט אין ליַיברערי (1); דאָס פֿאַרגעסענע בוך (2)
ה. לייַוויק	אַרבעט זוכן (2)
שלום עליכם	מאַטל פייסע דעם חזנס (אַ פּאַסיקער פֿראַגמענט) (2)

בעל־מלאַכות / בעלי מלאכה

מאַלאַדאָווסקי, קאַדיע	שיכעלעך (1)
קאַצענעלסאָן, יצחק	אַ שניידערל, אַ שוסטערל, אַ בעקערל (1)

שבת, יום־טובֿים און אַנדענקטעג / שבת, חגים וימי זיכרון

קיפּניס, לעווין	נילי קוקט אַרויס אויף שבת (1)
רויזנבלאַט, ה'	גאַט פֿון אַבְרָהָם (2)
פרץ, יצחק־לייבוש	דער רבי וויל נישט מאַכן קיין הבדלה (2)
א נייע תחינה נאָך ליכטצינדן* (פֿון תחינות)	

ימים־נוראים

צעסלער, שמואל	לשנה־טובֿה! (1)
פרץ, יצחק־לייבוש	אויב נישט נאָך העכער (2)

סוכות

רייזען, אַבְרָהָם	אַ סוכה אַ קליינע (1)
-------------------	-----------------------

שמחת־תורה

וואַרשאָווסקי, מאַרק	שימחת־תורה (1)
שלום עליכם	די פֿאַן (אַ פֿראַגמענט) (1)

חנוכה

ראָזענפֿעלד, מאַריס	אַ איר קליינע ליכטעלעך (1)
ריוועסמאַן, מרדכי	חנוכה, אוי חנוכה (1)
רייזען, אַבְרָהָם	חנוכה <ברוך־אַתה> (2)
שלום עליכם	חנוכה־געלט (אַ פֿראַגמענט) (2)

חמישה עשר / ט"ו בשבט

שטעלעסין, זיאמע	איך שטיי אונטער אַ באַקסערבוים (1)
באַסמאַן בן־חיים, רבקה	ווייסט פֿאַר וואָס (2)
שטיינבאַרג, אליעזר	צוויי רויזן (2)

פורים

ריוועסמאַן, מרדכי	היינט איז פורים (1)
מאַנגער, איציק	דאָס ליד פֿונעם לויפֿער (1); פֿליט זשע, פֿייגעלעך (2)
פיראַזשניקאָוו, יצחק	המן־טאַשן**

פסח

לוקאַווסקי, י'	חד־גדיא**
רייזען, אַברהם	אויפֿן ניל (1)
שניאור, זלמן	אַז גאָט וויל, שיסט אַ בעזעם (2)

יום השואה

גליק, הירש	פֿאַרטיזאַנער־הימען (1); שטיל, די נאַכט איז אויסגעשטערנט (2)
געבירטיג, מרדכי	אונדזער שטעטל ברענט (2)
העלער, בינעם	מיין שוועסטער חיה (2)
סוצקעווער, אַברהם	עקזעקוציע (1); די לערערין מירע (2); אונטער דיניע ווייסע שטערן (2)
קאַטשערגינסקי, שמערקע	שטילער, שטילער (2); יוגנט־הימען (2)
ראָזענפֿאַרב, חוה	בלימעלע און גֶבֶרִיאל (1)

שבועות

רייזען, אַברהם	נאָך גרינס (1)
שמות כ, א-י* (די צען געבאָט) — תנך, איבערזעצונג פֿון יהואָש; רות א, א-ז* — תנך, איבערזעצונג פֿון יהואָש	

מיון תוכני הלימוד שבתכנית לשתי הרמות

רמה מוגברת (2 יחידות לימוד נוספות, כיתה י"ב)	רמה בסיסית (3 יחידות לימוד, עד סוף כיתה י"א)
<p>המוקד ברמה המוגברת לימוד יצירות ספרות.</p>	<p>המוקד ברמה זו הוא לימוד השפה: רכישת יסודות הלשון ודקדוקה ופיתוח ארבעת תפקודי השפה – הבנת הנשמע, קריאה והבנת הנקרא, הבעה בעל פה והבעה בכתב.</p>
<ul style="list-style-type: none"> • לימוד לשון מתוך "הגישה הפונקציונלית", באמצעות הטקסטים הספרותיים. • בחירת יצירות ספרות מתוך הטבלה, רמה מוגברת (צוויטער ניוואָ), עמ' 30. - לימוד יצירה אחת לפחות של כל אחד מהיוצרים הבאים: מנדלי מוכר-ספרים, י"ל פרץ, שלום עליכם, איציק מנגר ויצחק שבסיס-זינגר. - יצירות נוספות, על-פי בחירתו של המורה מתוך היצירות המומלצות. • שילובים: קישורים בין נושאים הנלמדים במסגרת לימודי היידיש לנושאים הנלמדים במקצועות לימוד אחרים. הבחירה על-פי המתווה בעמ' 45 ועל-פי רעיונות ייחודיים ונוספים של צוות המורים. זאת, מתוך מגמה להעשיר ולהעמיק את הזיקות בין לימוד היידיש למקצועות אחרים. 	<ul style="list-style-type: none"> • ידע הלשון – הפירוט בתכנית, עמ' 23. • מכלול נושאים (תמות) – הפירוט בעמ' 26. • בחירת יצירות ספרות מתוך הטבלה, רמה בסיסית (ערשטער ניוואָ), עמ' 30. (בתחילת הלימוד, התלמידים יפגשו בעיקר טקסטים לימודיים ויצירות מעובדות/ מקוצרות, ועם התקדמות הלימוד יהיה מעבר הדרגתי ליצירות כפי שהן במקור). • טקסטים ממקורות לימוד נוספים, הפירוט בעמ' 37. הבחירה תיעשה על-ידי המורה בהתחשב ברמת כיתתו, טעמו האישי ורוח הקהילה. • שילובים: קישורים בין נושאים הנלמדים במסגרת לימודי היידיש לנושאים הנלמדים במקצועות אחרים (הוראה בין-תחומית). הבחירה על-פי המתווה בעמ' 45 ועל-פי יזמות משותפות למורה ליידיש ולמורים במקצועות השונים.

- בהוראת יצירות הספרות רשאי כל מורה להוסיף על המפורט בתכנית על-פי האופק הפדגוגי שלו ורוח הקהילה בהיקף של כשליש מהמפורט בטבלת היצירות.
- בחוזר המפמ"ר תובא רשימה של יצירות ספרות לבחינות הבגרות. אחת לכמה שנים יחול שינוי ברשימה זו.
- רשימת יצירות החובה לבתי הספר מהמגזר העצמאי תתואם עם המפמ"ר ליידיש.

שילובים

הזיקה והקשר בין יידיש לבין מקצועות לימוד אחרים

הקשרים ההדוקים והעמוקים עד מאוד שבין יידיש למגוון תחומים הנלמדים בבית הספר מציעים מעצם מהותם אפשרויות רבות של לימוד בִּית־חומי מאלף – בין לימודי היידיש לבין מקצועות אחרים: לשון עברית, ספרות עברית, לימודי מורשת תרבות ישראל, היסטוריה, אמנות, מוזיקה, תאטרון, תקשורת וקולנוע. המורים ליידיש בשיתוף עם המורים למקצועות אלה יוכלו לבנות נושאים בִּית־חומיים ולהדריך את תלמידיהם בלימוד הקשרים המרתקים שבין התחומים השונים.

לשון עברית: קיומן יחדיו של עברית ויידיש במשך מאות בשנים, כששתי הלשונות משמשות זו בצד זו בחייה ובתרבותה של חברה אחת, יצר מערכת ענפה של השפעות גומלין שתוצאותיה ניכרות היטב בשתי הלשונות גם יחד. היסוד העברי שביידיש (היקפו וגיונו, מקורותיו, משמעותו ותרומתו לאופייה ולאפשרויותיה של הלשון) יעלה לדיון באורח טבעי במהלך לימודי היידיש. כנגד זאת, דיון בהשפעת היידיש על העברית ראוי שיעלה בהקשר ישיר עם לימודי הלשון העברית, מה עוד ששתי הלשונות התגבשו למעשה כלשונות ספרות מודרניות בעת ובעונה אחת ובידי יוצרים שהיו רובם המכריע דוברי יידיש, דבר שהותיר את רישומו הברור בלשון העברית הכתובה. הדיון בהשפעת היידיש על העברית יתרום משמעותית להבנת טיבן ומקורן של תופעות רבות לא רק בעברית הכתובה אלא גם בעברית שבפינו, החל בהטעמה המלעילית הנפוצה בעיקר בשמות אנשים (שָׂרָה, אֶמְנוּן, אֵיתָן, שְׁלֵמָה) ומקומות (רָאשׁוֹן, רָחֻבּוֹת, רַעֲלָנָה, חֵיפָה), בסיומות ההקטנה (חנה'לה, בובה'לה, אמא'לה, טיפה'לה) ובסיומות אחרות (מוסכניק, מושבניק, מוטקה, יוסקה), המשך במגוון היסודות שבאו מיידש והתאזרחו בעברית, ביניהן שמות עצם ותואר (ביס, פּלוֹנְטֶר, נודניק, שלימזל, שמונְצֶס, צ'ופצ'יק), פעלים (לפרגן, לקטר, לשנורר, לחרוף), ביטויים למיניהם (מה נשמע! תהיה בריא! סיפורי סבתא, שחור בעיניים, השלג דאשתקד), ניבים ופתגמים (עוזר כמו כוסות רוח למת, לרקוד על כל החתונות), וכלה במבנה התחבירי של המשפט וסדר המילים בו. אפשר לצרף לדיון כאן גם את תרומתה של היידיש לא רק ללשונו של הזמר העברי, לצורותיו ולמנגינותיו, אלא גם להעשרת מאגרו על ידי תרגום ועיבוד של שירים ביידיש (למשל השירים: "שמחה רבה", "נרותי הזעירים", "ימי החנוכה", "שיר הפרטיזנים" ורבים אחרים). במסגרת דומה אפשר לבחון את תרומת היידיש ללשונם ולמאפייניהם השונים של ההומור והסאטירה

המלווים אותנו גם היום, ואת היסודות בידיש החיים גם היום בלשון אמצעי התקשורת (עיתונות, רדיו, טלוויזיה, אינטרנט).

ספרות עברית: העובדה שלידתה של הספרות העברית החדשה ולידתה של ספרות יידיש החדשה התרחשו ברזמנית, באזור גאוגרפי אחד, וכתוצאה מפועלם של אותם יוצרים עצמם (ראו לעיל, עמ' 8), מזמינה דיון בין-תחומי הקושר בין לימודי שתי הספרויות. דיון מעין זה יתרום לא רק לראייה שלמה יותר של יצירתו הכוללת של כל יוצר על לבטו והכרעותיו, בחירותיו ויכולות הביטוי שלו (למשל: מה בחרו י"ל גורדון, מנדלי, י"ל פרץ, מיכה יוסף ברדיצ'בסקי, ח"נ ביאליק, יעקב שטיינברג או אורי-צבי גרינברג לכתוב בעברית ומה בידיש, ולמה עשו כך, או מה עמד ביסוד התרגום העצמי של מנדלי או פרץ את רוב יצירותיהם מלשון ללשון), אלא גם להבנה טובה ומעמיקה יותר של היצירה הנלמדת, עולמה ותקופתה. הדיון הבין-תחומי יאפשר גם התוודעות להשפעות בין יצירות של סופרים שונים (למשל השפעת "דאָס מעסערל" [האולר] של שלום עליכם על "ספיח" של ביאליק), לגלגוליהם בשתי הספרויות של אותם נושאים (למשל הילדות, העוני, החגים או חיי המשפחה בעיירה, בעיר הבינונית, בעיר הגדולה), מוטיבים (כגון טווס הזהב, הגדי הלבן), או סוגות ספרותיות (שיר ערש, בלדה, הסיפור לגונויו). עיון במשמעותם ובמקומם של היסודות היידיים השזורים גם ביצירות מאוחרות יותר (כיצירותיהם של אבות ישורון וחנוך לוין) יסייע בהבנה ראויה של היצירה.

היסטוריה של עם ישראל ומורשת תרבות ישראל: אין כל ספק שהיצירה בידיש מעמידה לנו אין-ספור כלים, אמצעים ואפשרויות להרחיב, להעשיר ולהעמיק ידע והבנה בתחומים רחבים ומסועפים אלה. היא פותחת לנו פתחים אחרים וזוויות ראייה נוספות להתבוננות בתולדותינו במשך הדורות, להתוודעותנו, למשל, גם לחיי היוסיום, גם לחיי הרוח והמחשבה; גם לדבקות במסורת, גם למעבר למודרנה. תולדות חייה ותרבותה של יהדות אשכנז על פזורותיה ודורותיה מוצאים בה ביטוי עשיר ומאלף ביותר, עד שבלעדיה אין כמעט לתאר, למשל, היכרות ממשית עם יהדות מזרח-אירופה ועם מהגריה, עם קורותיה בתקופת השואה, או עם שיקומה של שארית הפליטה. ראוי על כן ליזום דיון בין-תחומי בנושאים נבחרים משפע התחומים הללו, ולעודד גם קריאה, בתרגום עברי, של יצירות שנכתבו בידיש במאה ה-20 ועד ימינו.

תאטרון: מאחר שהתאטרון העברי המודרני שורשיו בתאטרון היידי (ראו לעיל, עמ' 8) ראוי ביותר שהדיון בתולדותיו (לכל הפחות בראשיתו) ובמאפייניו (עד ימינו) יתקיים במסגרת בין-תחומית שתעלה את שאלת המקורות ("פורים-שפיל"), את התהליכים שהביאו לייסוד התאטרון היהודי המודרני, את ההתגלגלות מן היידיש לעברית ואת השפעות הגומלין בין המחזות, המחזאים, התאטרונים וההצגות בשתי הלשונויות.

במסגרת זו רצוי ביותר להתוודע למחזות אחדים (בראשם "הדיבוק" לש' אנסקי, המצוי בסרט שהוסרט בפולין ב-1937), לעיין ביצירות ספרות שהיו להצגות (כגון "שירי המגילה" לאיציק מנגר), ולחזות ולו בהצגה אחת בתאטרון יידיש ("יידישפיל") הפועל כיום בארץ.

אמנות: יידיש היא לשון אמם ולשון דיבורם הראשונה של רבים מן האמנים היהודים בעת החדשה (ביניהם ינקל אדלר, לזר סגל, יששכר ריבק, מארק שאגאל, יוסל ברגנר). בחלל עולמם מהדהדת לשונם זו – בין אם עסקו גם באיור ספרים ביידיש, בין אם שילבו ישירות ביצירתם מילים, ביטויים או משפטים ביידיש, בין אם לאו – והיא נותנת את אותותיה הברורים בדימויים, במוטיבים וביסודות רבים אחרים בעבודותיהם. יש שרק על ידי הבנתו של ביטוי ביידיש אפשר לפרשם (כמו שמפרש הביטוי "גיין איבער די הייזער" את היהודי המרחף על הגגות בציורו של שאגאל). עיון בירתחומי ביצירות אמנות אלה יאפשר לא רק הבנה מעמיקה יותר של היצירה, אלא גם התוודעות קרובה יותר לעולמו הרוחני של האמן ולדרכי ביטויו האמנותי.

שילובים מורכבים יותר אפשריים גם הם. דוגמה יכול לשמש מוטיב הגדי (הלבן בדרך כלל), העומד במרכזו של שיר עם ומתגלגל ומופיע בשיר ערש, בסיפור, במחזה, בעיבודים של "חד גדיא" למיניהם וגם בציור.

הערכה ומשוב

בין מטרות התכנית, דרכי ההוראה-למידה ודרכי ההערכה אמורה להתקיים זרימה מתמדת.

במהלך ההוראה יש צורך לברר אם אמנם דרכי ההערכה הננקטות תומכות במטרות התכנית וביעדיה וכן בדרכי ההוראה הנגזרות מהן. למשל, האם פעולות ההערכה תומכות בטיפוח הדרגתי של כישורי השפה של הלומדים כמתבקש ממטרות התכנית. תפקיד ההערכה אינו רק לקבוע את רמת הישגיו של התלמיד בסוף תהליך הלמידה (הערכה מסכמת); תפקידה גם מתן משוב למורה ולתלמיד לשיפור ההוראה והלמידה (הערכה מעצבת). הערכת הישגי התלמידים צריכה להיתפס הן על ידי המורים והן על ידי התלמידים כחלק מהלמידה השוטפת וכמאמץ מתמשך של השקעה ושיפור.

הערכה רצופה של הישגים

יש להנהיג בכיתה מסורת של הערכה רצופה של הישגים. ניתן לבנות זאת בדרכים מגוונות: לערוך בחנים תדירים וקצרים בעל פה ובכתב בנושאים הנלמדים כגון: אוצר מילים, הטיית פעלים, מבנים לשוניים; לקיים תרגיל מסכם בתום לימוד נושא; להציג קטע שלא נלמד (unseen) לבדיקת הבנת הנקרא או נושא סמנטי מסוים; לכתוב חיבור או להשלים קלוז (close) לבדיקת ההתקדמות בהפנמת אוצר המילים; לנהל שיחה לבדיקת יכולת ההבעה בעל פה; להאזין לטקסט מוקלט שילווה בשאלות תוכן לבדיקת הבנת הנשמע וכדומה.

הכלים להערכה עשויים להשתנות, אך חשוב להקפיד על בדיקת הישגים רצופה, מתמשכת ומצטברת כדי שהתלמיד יוכל להעריך את התקדמותו ואת שליטתו בחומר וכדי לאפשר למורה משוב לדרך ההוראה. אם הוברר שהחומר לא הופנם, יש להוסיף תרגילים או פעילויות שיסייעו להפנמתו. הערכה שזורה בלמידה היא תהליך מתמשך שמדגיש את השילוב של ההערכה בתוך ההוראה. ההערכה יכולה לשמש את המורים לקבלת החלטות להתאמת תכניות ההוראה לרמת הידע וההבנה של התלמידים.

פיתוח דרכי הערכה חלופיות

בשני העשורים האחרונים חלו שינויים בתפיסת תהליך הערכת הישגים מ"תרבות הבחינה" ל"תרבות ההערכה"; מהערכה מסורתית המבוססת בעיקר על בחינה ככלי הערכה אל גישה של חלופות בהערכה. במסגרתה מודעים התלמידים ליעדים הלימודיים העומדים בפניהם ומתקיים שיתוף מרבי של התלמידים בקביעת תבחינים להערכה ופיתוח תהליכי שיקוף עצמי (רפלקציה).

עניינן של החלופות הוא גיוון השיטות והכלים המשמשים את המורים בהערכת הישגי התלמידים. גיוון תהליכי הערכת הישגים כרוך ומשולב בגיוון שיטות ההוראה ודרכי הלמידה. הם באים לידי ביטוי בעדויות מגוונות, בכלי הערכה שונים המלווים במחוונים שפותחו על ידי המורה ובשיתוף התלמידים: מבחן הישגים (בחינות בכתב, ביצועים בעל פה), תלקיטים, עבודת צוות, תערוכות, ראיונות, הערכות עמיתים וכדומה. כל אלה משקפים טווח רחב של יכולות והישגים ומאפשרים למשתתפים בדיקה ובחינה מחדש של המידע ההערכתי, וקבלת החלטות פדגוגיות בעקבות כך.

לדוגמה

- משחק תפקידים של 3-4 תלמידים.
- עריכת ריאיון – הריאיון מאפשר בין השאר יישום מילות שאלה, הטיית פעלים, קביעת סדר המילים במשפט וכדומה.
- כתיבת דרשיח בנושא כלשהו והצגתו בפני הכיתה.
- עריכת משחקים לימודיים על-פי נושאים כגון: הפכים, צבעים, בעלי חיים, מספרים וכדומה.
- מקרא תמונה ומדרש תמונה.
- הכנת תלקיט (פורטפוליו) כפעילות לימודית מתמשכת וככלי להערכה מעצבת. התלקיט עשוי לכלול אוסף מגוון של תיעודים כמו: עבודות כיתה, שיעורי בית, טיוטות, דפי עבודה, משימות מבחן ותוצאותיו המעידים על תהליך הלמידה והמשמשים בסיס להערכה. למשל, בבדיקת תלקיט בתחום ההבעה בכתב תילמד מידת השליטה של התלמידים במיומנויות הכתיבה. מתוך ה"עדויות" שנאספו בתלקיט ניתן לעקוב אחר התקדמות התלמיד בכתיבה. כתיבה תדירה, לא רחבת היקף, מאפשרת למורה לעמוד על מאפייני כתיבתו של התלמיד (נקודות החוזק והחולשה) ולעזור לו לשפר את כתיבתו.
- תגובה יצירתית – למשל, המחזה של סיפור או קטע ממנו; קריינות מוטעמת של שיר, של קטע סיפורי או של סצנה ממחזה.

- עריכת הצגה וכל הקשור בה: בחירת מחזה או עיבוד קטע ספרותי למחזה, כתיבת תוכנייה, חיבור הזמנה, חיבור מודעת פרסומת, חיבור ביקורת על ההצגה.
- חיבור עיתון קיר המוקדש לנושאים מגוונים: חגים, יוצרים ויצירות ספרות, אירועים מחיי התלמידים וכדומה.
- עריכת חוברת סיפורים (הכוללת ציורים ואיורים) באמצעות המחשב.
- כתיבת עבודה אישית הנובעת מתוך הנלמד והמשקפת את מוקד ההתעניינות של התלמיד בתחום.
- הקמת פורום באינטרנט.
- בניית מצגת מולטימדיה בנושאים הנלמדים.

ביבליוגרפיה מומלצת

יידיש, שפראך און ליטעראַטור (איבערבליק) / יידיש, לשון וספרות (סקירה)

ווינרייך, אוריאל, "יידיש, לשון", האנציקלופדיה העברית, כרך י"ט, ירושלים-תל־אביב תשכ"ח, טורים 783-794.

ווינרייך, מאַקס, געשיכטע פֿון דער יידישער שפראַך: באַגריפֿן, פֿאַקטן, מעטאָדן, (פֿיר בענד), ניראַרק 1973.

כהן, בערל, לעקסיקאָן פֿון יידיש־שרייבערס, מיט הוספֿות און תיקונים צום לעקסיקאָן פֿון דער נייער יידישער ליטעראַטור, און 5,800 פסעוודאָנימען, ניראַרק 1986.

לעקסיקאָן פֿון דער נייער יידישער ליטעראַטור, (אַכט בענד), ניראַרק 1956-1981.

שמרוק, חנא, "יידיש, ספרות", האנציקלופדיה העברית, כרך י"ט, ירושלים-תל־אביב תשכ"ח, טורים 794-810.

ווערטערביכער / מילונים

גורי, יוסף, פֿערדמאַן, שואל, קורצער יידיש־העברעיִש־ענגלישער ווערטערבוך, ירושלים 1994.

גורי, יוסף, פֿערדמאַן, שואל, קורצער יידיש־העברעיִש־רוסישער ווערטערבוך, ירושלים 1992.

גרויסער ווערטערבוך פֿון דער יידישער שפראַך (פֿיר בענד, אות אלף) ניראַרק 1961-1980.

האַרקאַווי, אַלפסנדר, יידיש־ענגליש־העברעיִש־ער ווערטערבוך, ניראַרק 1928.

ווינרייך, אוריאל, מאַדערן ענגליש־יידיש, יידיש־ענגליש ווערטערבוך, ניראַרק 1968.

ניבאַרסקי, יצחק, ווערטערבוך פֿון לשון־קודש־שטאַמיקע ווערטער אין יידיש, פֿאַריז 1999.

סטוטשקאָו, נחום, דער אוצר פֿון דער יידישער שפראַך, ניראַרק 1950.

צאַנין, מרדכי, מלון יידיש־עברי שלם / פֿולער יידיש־העברעיִש־ער ווערטערבוך, תל־אביב 1994.

צאַנין, מרדכי, מלון עברי־יידיש שלם / פֿולער העברעיִש־יידישער ווערטערבוך, תל־אביב 1983.

אויסלייג / כתיב

יידישער אָרטאָגראַפֿישער וועגווייזער, ניראַרק 1961.

ליטעראַטור־געשיכטע / תולדות הספרות

טורניאנסקי, חוה, **בין קודש לחול: לשון, חינוך והשכלה במזרח־אירופה**, יחידה 7 בקורס: "פולין: פרקים בתולדות יהודי מזרח אירופה ותרבותם", האוניברסיטה הפתוחה, 1994.

נוברשטרן, אברהם, **הספרות והחיים: צמיחתה של ספרות יידיש החדשה**, יחידה 2 בקורס: "לאן? זרמים חדשים בקרב יהודי מזרח־אירופה", האוניברסיטה הפתוחה, 2000.

צינבערג, ישראל, **די געשיכטע פֿון דער ליטעראַטור בײַ ייִדן**, באַנד 6, ניראַרק 1943 (ראו נוסח עברי להלן).

צינברג, ישראל, **תולדות ספרות ישראל**, כרך ד': "ספרות יידיש מראשיתה ועד לתקופת ההשכלה", תל־אביב 1958.

שמערוק, חנא, **פרקים פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור־געשיכטע**, תל־אביב 1988 (ראו נוסח עברי להלן).

שמערוק, חנא, **ספרות יידיש – פרקים לתולדותיה**, תל־אביב 1978.

שמרוק, חנא, **ספרות יידיש בפולין**, ירושלים תשמ"א.

אַנטאָלאָגיעס / אנתולוגיות

אַנטאָלאָגיע פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור פֿאַר יוגנט (צונויפֿגעשטעלט פֿון י' זילבערבערג, **יודל מאַרק**), ניראַרק 1974-1976.

אַ שפיגל אויף אַ שטיין, פּאַעזיע און פּראָזע פֿון צוועלף פֿאַרשניטענע ייִדישע שרייבערס אין ראַטן־פֿאַרבאַנד (רעדאַקציע, אַרײַנפֿיר און הערות: חנא שמערוק), ירושלים תשמ"ח.

וויטמאַן, רות, **אַן אַנטאָלאָגיע פֿון דער מאָדערנער ייִדישער פּאַעזיע**, ניראַרק 1966, 1979.

וויינער, גרשון, **כרעסטאַמאַטיע פֿון דער מאָדערנער ייִדישער ליטעראַטור**, ירושלים 1994.

טורניאנסקי, חוה, **פֿון אונדזער ייִדישער ליטעראַטור**, ירושלים 1994.

ראַזשאַנסקי, שמואל, מוסטערווערק פֿון דער ייִדישער ליטעראַטור [צווישן די הונדערט בענד זײַנען פֿאַראַן אַ סך אַנטאָלאָגיעס], בוענאַס אײַרעס 1957-1985.

לידער און מוזיק / שירים ומוסיקה

- אַנטאָלאָגיע פֿון ייִדישע לידער (זיבן בענד), ירושלים 1983-2003.
 בוגאַטש, שמואל, דורות זינגען – בשירת הדורות, ניריאָרק 1961.
 מלאָטעק, זלמן, לידער פֿון דור צו דור, ניריאָרק 1990.
 מלאָטעק, חנה און יוסף, מיר טראָגן אַ געזאַנג, ניריאָרק 1972.
 מלאָטעק, חנה און יוסף, פערל פֿון ייִדישן ליד, ניריאָרק 1988.

אויסדרוקן און שפּריכווערטער / ניבים ופתגמים

- גורי, יוסף, אַז דער סוף איז גוט, איז אַלץ גוט, ייִדישע שפּריכווערטער פֿאַרטייטשט אויף
 העברעיִש און רוסיש, ירושלים 1997.
 גורי, יוסף, וואָס דאַרפֿט איר מער? ייִדישע בילדערישע אויסדרוקן פֿאַרטייטשט אויף
 העברעיִש, ענגליש און רוסיש, ירושלים 2002.
 גורי, יוסף, לאָמיר הערן גוטע בשורות, ייִדישע ברכות און קללות פֿאַרטייטשט אויף
 העברעיִש, ענגליש און רוסיש, ירושלים 2004.

שפּראַך־און פֿאָלקלאָר־ביבליאָגראַפֿיע / ביבליאָגראַפֿיע לענייני לשון ופולקלור

Weinreich, Uriel and Beatrice, **Yiddish Language and Folklore, A Selective Bibliography for Research**, The Hague, 1959.

אתרי אינטרנט ביידיש או על יידיש¹²

- טעמאַטישע ביבליאָגראַפֿיעס אויפֿן אינטערנעץ־זייטל
<http://www.ibiblio.org/yiddish/library/biblio.html>
 אָפֿיציעל וועבזייטל פֿון דער נאַציאָנאַלער אינסטאַנץ פֿאַר ייִדישער קולטור
 האתר הרשמי של הרשות הלאומית לתרבות יידיש
<http://www.yiddish.org.il>
 יוואָ – ייִדישער וויסנשאַפֿטלעכער אינסטיטוט – מכון יוואָ למדעי היהדות
<http://www.yivoinstitute.org>
 ווירטועל שטעטל – עיריה וירטואלית
<http://www.ibiblio.org/yiddish/songs/pripetshek>

12 כל הכתובות של אתרי האינטרנט מעודכנות לשנת תשס"ח (2008)

ענגליש-יידישער, יידיש-ענגלישער ווערטערבוך פֿון א. האַרקאַווי
מילון אנגליידי, יידיאנגלי מאת א. האַרקאַווי

<http://www.cs.engr.uky.edu/~raphael/yiddish/harkavy/index.utf8.html>

פֿאַרווערטס – וואַכנבלאַט – שבועון, ניריאַרק

<http://yiddish.forward.com>

בית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים

<http://jnul.huji.ac.il>

National Yiddish Book Center

<http://yiddishbookcenter.org/>

אתר היידיש של אוניברסיטת חיפה

<http://yiddish.haifa.ac.il>

באתר היידיש של אוניברסיטת חיפה – קריאה + קריאה של קטעי ספרות

<http://yiddish.haifa.ac.il/stories.html>

נספח

על לשונות היהודים

העברית הייתה לשון הדיבור של העם היהודי במשך יותר מ־1300 שנה: מכיבוש הארץ במאה ה־12 לפני הספירה ועד מלחמת בר־כוכבא במאה ה־2 לספירה. זמן לא רב אחרי המלחמה הזאת גווע ונפסק הדיבור העברי.

ברור שהדבר לא התרחש ביום אחד, אלא היה סיום של תהליך שנמשך כמה מאות שנים ושהתחיל עם גלות בבל במאה ה־6 לפני הספירה. מאז ואילך הלך וגדל מספר היהודים שדיברו שפה זרה – ארמית. הארמית הלכה והתפשטה כלשון דיבורם של יהודי בבל, פרס, סוריה וארץ ישראל ודחקה לאט לאט את הדיבור העברי לקרן זוית.

בארץ ישראל עצמה, כשעדיין היה קיים דיבור עברי, כבר נתחברו בארמית חלקים מספרי דניאל, עזרא ונחמיה, וחלקים ניכרים של המקרא תורגמו לארמית. עובדות אלה, עם הדרישה הידועה לקרוא בתורה בבית הכנסת שניים מקרא ואחד תרגום, מוכיחות שחלק ניכר מן הציבור לא הבין עוד את הלשון העברית והיה צורך למסור לו את הכתוב בה בלשון המובנת לו היטב, כלומר – בלשונו המדוברת, הארמית, שזכתה על כן לכינוי "לשון תרגום" או "תרגום".

המבצר האחרון של הדיבור העברי בארץ ישראל היה בחבל יהודה, אך עם חורבן ירושלים ומלחמת בר־כוכבא נתמעטה שם האוכלוסייה, ופליטיה, שהתיישבו בגליל ובשפלה, נטמעו במהרה מבחינה לשונית עד שהדיבור הארמי הכריע סופית את הדיבור העברי.

במשך יותר מ־1600 שנה – מן המאה ה־2 או ה־3 לספירה ועד סוף המאה ה־19 – לא הייתה העברית לשון מדוברת בשום מקום. במשך התקופה הארוכה הזאת היו אמנם מצבים יוצאים מן הכלל שבהם דיברו יהודים ביניהם עברית, כמו למשל בשעת פגישה בין שני יהודים ממקומות שונים שלא הייתה להם לשון משותפת אחרת, או בין שני יהודים בשוק מתוך כוונה שהגוי המאזין לא יבין את הנאמר [פתח שין – דער ערל איז מבין כל דיבור]. אבל כל אלה לא היו אלא גילויים ארעיים ומקריים, התבטאויות כפויות ובמידה רבה מלאכותיות, של אנשים שאינם דוברי עברית אלא דוברי לשון אחרת. הדיבור העברי החי חזר רק בסוף המאה ה־19.

העובדה שהדיבור העברי פסק איננה אומרת שהלשון העברית מתה או אפילו שהתנוונה.

נוסף על תפקידה החיוני בחיי היומיום של היחיד ושל הציבור כלשון תפילה, לא פסקה העברית מלהיות לשון כתיבה ולשון קריאה. היצירה הספרותית הענפה והמגוונת בעברית הייתה מתמדת ורצופה. במהלכה נתחדשו מילים וצורות, נוצרו מטבעות לשון ושימושים חדשים, התפתחו סגנונות שונים, חלו שינויים ניכרים בתחביר ובדקדוק (להוכחה: ההבדלים הניכרים בין לשון המקרא, לשון המשנה, לשון הגמרא, לשון ימי הביניים, העברית הרבנית, העברית המשכילית, העברית החסידית וכו'). העברית חיה בלא הפסק חיים פעילים בכתיבה הספרותית, אך לא רק בה: היא שימשה במסמכים רלוונטים בחיי היומיום, בשטרות, בהתחייבויות, ברישומים מסוגים שונים, במכתבים פרטיים. כל אלה נכתבו עברית על-ידי אנשים שלא דיברו בה. העברית איבדה את תפקידה כלשון דיבור אך שמרה על תפקידה כלשון תפילה, כתיבה, קריאה, רישום וציטוט. בתפקידים אלה היא ליוותה את כל העם היהודי על כל פאורותיו לאורך כל התקופה, ואילו את התפקיד של לשון דיבור באו למלא לשונות אחרות שנקבעו לכל קיבוץ יהודי על-פי הזמן והמקום.

הארמית הייתה לשון הדיבור של היהודים בארצות המזרח במשך מאות בשנים. במגעה הקרוב עם העברית ותוך כדי דחיקת רגליה מן הדיבור, היא קלטה לתוכה גם יסודות עבריים רבים, גם מידה רבה של קדושה. לא זו בלבד שבארמית נתחברו החלקים החשובים ביותר של שני התלמודים ומדרשים אחדים, ובארמית נכתבים עד היום כתובות וגיטין, אלא שאז הלשון היחידה שאכתה להיכנס, לצד העברית, לסידור התפילה. ובוודאי מתוך תחושה זו של קדושה נתחבר בארמית ספר הזוהר שנים רבות אחרי שגם היא פסקה מלהיות לשון מדוברת מעבר לתחומם של יהודי כורדיסטאן.

עוד בעת שליטתו של הדיבור הארמי בפי יהודי המזרח באו שפות אחרות – בעיקר פרסית, יוונית ורומית – לתפוס את מקומו בפי היהודים, הכול לפי הזמן והלשון המדוברת במקומות מושבם. אבל את מקומה של הארמית כלשון דיבורם של היהודים על פני שטח נרחב ביותר תפסה לאט-לאט – וגם כאן בסיומו של תהליך רב שנים – הלשון הערבית, אשר במאה ה-10 הייתה כבר לשון דיבורם של יהודי תימן, מצרים, בבל, ארץ ישראל, צפון אפריקה כולה – ממצרים עד הים האטלנטי – וספרד המוסלמית (בלשון זו חיברו ר' סעדיה גאון, הרמב"ם ורבינו בחיי אחדות מיצירותיהם).

אחדות לשונית בסיסית כזאת על פני שטח נרחב כל כך של הפזורה היהודית לא הייתה מנת חלקם של היהודים היושבים בארצות אירופה מחוץ לספרד המוסלמית. כאן מילאו לשונות שונות את התפקיד של לשון דיבור, שוב על-פי הזמן, המקום והלשון המדוברת בו: לשון סלאבית, יוונית, איטלקית, פרובנצאלית, צרפתית, ספרדית או גרמנית.

החוקרים שנויים עדיין במחלוקת באשר לדרך שבה נעשתה לשון הדיבור של הסביבה ללשון דיבורם של היהודים הבאים לשבת בה. קיימות גם עמדות שונות בשאלה אם

אותו תהליך עצמו פוקד את כל הלשונות בשווה, או לשון לשון ותהליכה. לגבי התהליך עצמו יש הסבורים שהיהודים מאמצים לעצמם את לשון הסביבה כמות שהיא, ללא שינוי מלבד הבאתם לתוכה מילים ומונחים עבריים-ארמיים לשם התבטאות הולמת בתחומי הדת, המנהג, המוסר, הלימוד וכדומה. יש הסבורים שכך אמנם הדבר, אבל רק לאורך אותו פרק זמן שלא חלים בו מפנים משמעותיים – כגון נדודים או הגבלות חברתיות – הגורמים שלשון היהודים תתפתח באורח שונה מזה שבו מתפתחת לשון הסביבה. לעומתם סבורים אחרים, שכבר מתחילת דיבורם בלשון הסביבה החדשה מדברים בה היהודים באופן שונה מכפי שמדברים בה תושבי המקום. לא זו בלבד שהם משזרים בה יסודות עבריים-ארמיים, אלא שהם מבצעים בה באופן טבעי לחלוטין שינויים מרחיקי לכת בהשפעת לשון הדיבור שהביאו אתם ממקום בואם. לכן תיבדל לשונם מלשון הסביבה – מלכתחילה – בהיגוי, בהטעמה, בדקדוק, במבנה התחבירי, באוצר המילים ובשימושו. לפי הערכתו את מידת השוני שבין הלשון שבפי היהודים ובין הלשון של הסביבה, יגדיר החוקר את הלשון כלשון דיבור של יהודים או כלשון יהודית. אך תהיה ההגדרה אשר תהיה, אין ספק שמידת השוני משקפת בכל מקום את מערכת היחסים עם הסביבה על אופייה ומהותה, היקפה ותחומיה.

בתקופות השונות של תולדותינו שימשו לנו לשונות יהודיות רבות: **ארמית-יהודית** – היא ה"תרגומית", שהייתה בשלביה המאוחרים לכורדית, לשון יהודי כורדיסטאן; **פרסית-יהודית** ולשונות הבת שלה: **ג'והרית** או **טאטית**, לשון יהודי ההרים בדרום-מזרח קווקז; **אָרְבֵּיִיג'וֹ וְדָגְסָטוֹן, בּוּכָאֲרִית** – לשון יהודי מלכות בוכארה, כיום אֶזְבֵּיקִיסְטָן וְטַג'ִיקִיסְטָן, **דְּזִיִּדִית** – לשון יהודי אירן; **ערבית-יהודית** הקרויה יאהודית, וההתפתחויות המאוחרות שלה כגון **מוגרבית**; **יוונית-יהודית** בשטחי האימפריה הביזנטית; **רומית-יהודית**, שהתפצלה אחר כך לארבע לשונות נפרדות: **איטלקית-יהודית** המכונה לעז דרומי, **צרפתית-יהודית** או לעז מערבי, **פרובנצאלית-יהודית** המכונה שואדית, ו**ספרדית-יהודית** היא ג'ודזמו (המכונה גם לְדִינו), ובשכנותו, בשטח אשכנז, **גרמנית-יהודית**, היא יידיש.

אחדות מלשונות היהודים עברו מן העולם, באחרות מדברים יהודים עד היום, אבל כולן מילאו תפקיד פעיל בדיגלוסייה של עם ישראל, כלומר במצב שבו משמשות שתי לשונות שונות חברה אחת לצרכיה הפנימיים. העם היהודי הוא עם דרלשוני מעיקרו לפחות עד סוף המאה ה־18. בדרלשוניות זו יש גורם קבוע וגורם משתנה. העברית, שהייתה פעם לשונו היחידה של העם לכל צרכיו הפנימיים ושנדחקה מפונקציית הדיבור שלה, היא הלשון האחת, הקבועה תמיד, שאינה מתחלפת באחרת ושגבולות מרחב קיומה נתחמים על-ידי מקומות מושבם של כל בני האומה. לשון זו, שבה כתובים כתבי הקודש ובה נערכים הטקסים הדתיים, היא הלשון המקשרת בין כל הקיבוצים היהודיים באשר הם בכל עת, ובה מועברת היצירה הרוחנית של קיבוץ אחד לקיבוצים האחרים. לצד לשון

זו מתקיימות לשונות דיבור שונות, מקומיות, שכל אחת מהן משמשת קיבוץ יהודי אחד, ובהיותה שונה מחברתה היא מהווה חיץ לשוני בין בניו ובני הקיבוצים האחרים. לשונות אלה נקבעות, משתנות או מתחלפות באחרות על-פי שינוי מקום, זמן, שלטון ועוד. כך, למשל, יהודים דוברי ארמית או ערבית יהודית, הבאים לשבת בביזנץ או בצפון-איטליה, יחליפו את לשונם, תוך זמן קצר יחסית, ליוונית או לאיטלקית יהודית. צאצאיהם דוברי הלשונות הללו שיגיעו בנדודיהם לצרפת או לפרובאנס, ימירו את לשונם בצרפתית-יהודית או בפרובנצאלית-יהודית, ואלה מהם שיגיעו לאשכנז יהיו במרוצת הזמן לדוברי יידיש. יהודי ספרד המוסלמית, דוברי ערבית-יהודית, יהיו לדוברי ספרדית-יהודית עם הכיבוש הספרדי של מקומותיהם, וחלק מאותם מגורשי ספרד שיגיעו אחרי הגירוש לצפון-אפריקה יהיו במרוצת הזמן דוברי ערבית-יהודית כאבות אבותיהם. בשני מקרים אין תהליך החילופים המסורתי הזה מתקיים: יהודי ספרד הבאים אחרי הגירוש לארצות הבלקן ממשיכים לדבוק בג'ודזמו בתקשורתם הפנימית ואינם מאמצים לצורך זה את לשון המקום, אבל מגוון יסודות ואפיונים מלשון זו חודר אל לשונם היהודית, משנה את פניה ותורם להיבדלותה לא רק מלשון האבות המהגרים, אלא גם מלשון האחים היושבים בסביבה לשונית אחרת. כך גם יהודי אשכנז הבאים מתחום הלשון הגרמנית לתחום הלשונות הסלאביות. לא זו בלבד שהם דבקים ביידיש, אלא הם משליטים אותה, בסופו של דבר, גם על היהודים הוותיקים המדברים עד אז בנוסח היהודי של שפת המקום. זו משפיעה גם כאן נמרצות על הלשון המיובאת וקובעת לה דרך התפתחות שונה מזו שאפיינה אותה במקום המוצא.

קווים רבים משותפים לכל לשונות היהודים, ובצדם קיימים גם קווים המבדילים ביניהן במידות שונות. נביא להלן דוגמאות אחדות.

- כל לשונות היהודים כולן הן לשונות היתוך, שמותכים בהן יחד רכיבים מכמה לשונות. בבסיסן לשון האזור שבה נוצרו, כלומר לשון המוצא (ערבית לערבית-יהודית, איטלקית לאיטלקית-יהודית, ספרדית לג'ודזמו, גרמנית ליידיש). אחוז ניכר של יסודות עבריים – מילים וביטויים – משתלבים בלשון היהודית, לא רק מילים 'יהודיות' מובהקות (כגון שבת, קדיש, תפילה, חלה, מצה) אלא גם מילים 'נייטרליות' (למשל חתונה, ריבית, קמצן, כלב, מזל, מתנה). יש שהיסודות העבריים נשמרים כמות שהם, אך לרוב עוברים גם הם שינוי בהתאם לנהוג בלשון הסביבה המאומצת. כך, למשל, שם התואר 'חינני' (מלשון 'חן') הוא באיטלקית-יהודית "achenoso", בג'ודזמו "henozo" וביידיש "חנעוודיק"; משם העצם העברי "מזל" בא הציון "חסר מזל" גם באיטלקית-יהודית (malmazale), גם בג'ודזמו (desmazalado), גם ביידיש (שלמזל). בלשון היהודית מותכים גם יסודות מלשון הדיבור הקודמת של דובריה. כך, למשל, דוברי ערבית-יהודית בספרד המוסלמית היו עם הכיבוש הספרדי לדוברי ג'ודזמו, אך

בלשונם נשתמר הציון הערבי ליום הראשון בשבוע ('אל תאת') ולא התקבל הציון המקביל בספרדית domingo. בידיש נשתמרו מילים ושמות מן האיטלקית-היהודית ומן הצרפתית-היהודית שדיברו היהודים לפני שהיגרו מאיטליה או מצרפת לגרמניה, כמו למשל: 'בענטשן' (לברך) מ-ben(e)dicere באיטלקית, או השם הפרטי "בונים" מ-bon homme בצרפתית.

- כל לשונות היהודים פנו בתחילה אל האלף-בית העברי לשם כתיבתן, אבל לא כולן דבקו בו לאורך הדורות כפי שעשתה היידיש. יהודית-איטלקית החלה להיכתב עוד במאה ה-16 בכתיב הלטיני, וג'ודזמו במאה ה-19.
 - כל לשונות היהודים שימשו מתווך פעיל בין מקורות היהדות הכתובים בלשון הקודש ובין הציבור הרחב שלא שלט בלשונם. לכן תרגמו רובן את התנ"ך ואת התפילה, ותרגמו או עיבדו מבחר מספרות המוסר, המנהגים ועוד. תרגומי התנ"ך ללשונות היהודים השונות דומים ביניהם דמיון רב ביותר בדרך התרגום ובאורחות שימוש באוצר המילים, בדקדוק ובתחביר. אלה מבדילים אותם באופן ניכר ביותר מתרגומי התנ"ך ללשונות הסביבה.
 - עם זאת, במצב הדו-לשוני ששרר בכל העדות לא הייתה החלוקה הפונקציונלית הראשונית בין מה שראוי להיכתב בלשון הקודש ובין מה שראוי להיכתב בלשון הדיבור שווה. כך, למשל, לא נתחברה בידיש עד העת החדשה כל יצירה בפרשנות המקרא או התפילה, בפילוסופיה, בהלכה, בקבלה או במדע. לא כן בלשונות דיבור אחרות, כפי שמעידים חיבורים בתחומים אלה של סעדיה גאון, יהודה הלוי, הרמב"ם ואחרים.
 - הדרשה בבית הכנסת נאמרה בכל מקום בלשון הדיבור מכיוון שהיה עליה להיות מובנת לכל הציבור: גברים, נשים וטף, משכילים ועמי ארצות. רק במקרים מעטים הועלו הדרשות הללו על הכתב או הובאו אל הדפוס. בתחום אשכנז היה הדבר כרוך תמיד בהמרת לשון המקורית בלשון הקודש, דבר שגרר שינויים רבים בעקבות החלפת סוג הנמען. במקומות אחרים, למשל באיטליה, נכתבו או נדפסו דרשות בציבור גם בלשון הדיבור.
- הדוגמאות שהבאנו מלמדות שבצד הקווים הרבים המשותפים לכל לשונות היהודים, רבים גם ההבדלים ביניהן. דוגמאות אלה מעוררות מחשבה, מחד גיסא על המשותף לכל היהודים באשר הם, ומאידך גיסא על המיוחד לכל עדה על פי מיקומה הגאוגרפי ועל פי טיב היחסים הנרקמים בינה ובין האוכלוסייה שבקרבה היא יושבת.

איך בין ניט קיין יידישיסט וועלכער גלייבט אַז דאָס לשון אַליין שטעלט מיט זיך פֿאַר אַן אַבסאָלוטן ווערט. אָבער אַ גמראַ־ייד בין איך יאָ, און איך ווייס אַז הייליקייט און אַבסאָלוטקייט זײַנען ניט אַלע מאָל אידענטיש. די הלכה האָט פֿאַרמולירט צוויי אידעען פֿון קדושה: (1) גופֿי־קדושה; (2) תּשמיש־קדושה. זי האָט אָפּגעפּסקנט, אַז מע דאַרף ראַטעווען פֿון אַ שרפֿה שבת ניט נאָר די ספֿר־תּורה, נאָר אויך דאָס מענטעלע אין וועלכן זי איז אַינגעוויקלט; ניט בלויז די תּפֿילין, נאָר אויך דאָס זעקל אין וועלכן זיי ליגן. ממילא, יידיש ווי אַ שפּראַך, ניט קוקנדיק וואָס זי איז ניט פֿאַררעכנט צווישן גופֿי־קדושה, געהערט זיכער צום קלאַס פֿון תּשמיש־קדושה, וועלכע זײַנען אויך הייליק און וועלכע מע מוז באַשיצן מיט אַלע כּוחות. איז דען דאָ אַ שענערער ״תיק״, אין וועלכן די הייליקסטע ספֿר־תּורות זײַנען געווען און זײַנען נאָך אַינגעוויקלט, ווי יידיש? אויף דער שפּראַך האָט דער רמאָ, דער מהרשל, דער ווילנער גאָון, ר' חיים וואַלאַזשינער און אַנדערע גדולי־ישׂראל מיט זייערע תּלמידים תּורה געלערנט. אויף יידיש האָט דער בעל־שם־טובֿ, דער מעזעריטשער מגיד און דער אַלטער רבי סודות פֿון מעשה־בראשית דערקלערט. אויף פּשוטן מאַמע־לשון האָבן די יידישע מאַסן זייער אמונה, פּשוטע ליבע און טריישאַפֿט אויסגעדריקט.

עד־היום זאָגן גרויסע ראָשי־ישיבֿות זייערע שיעורים אויף יידיש. אַזאָ ״תיק״ איז זיכער הייליק, כאָטש זײַן קדושה איז ניט קיין אַבסאָלוטע, נאָר אין דער גדר פֿון תּשמיש־קדושה.

אויפֿהאַלטן דעם ״תיק״ איז אַ גרויסער זכות!

הרבֿ ר' יוסף סאַלאַוויטשיק

דער טאָג, ניו יאָרק, דעם 24סטן פֿעברואַר 1961

אינני יידישיסט המאמין שהלשון לבדה מייצגת ערך אבסולוטי. אבל אני אכן יהודי-של-גמרא, ואני יודע שקדושה ואבסולוטיות אינן תמיד היינו הך. ההלכה ניסחה שני מושגים של קדושה: (1) גופי קדושה; (2) תשמישי קדושה. היא פסקה שיש להציל משרפה בשבת לא רק את ספר התורה, אלא גם את המעיל שהוא עטוף בו; לא רק את התפילין, אלא גם את השקית שהם מונחים בה. ממילא יידיש כלשון, אף על פי שאינה נמנית עם גופי הקדושה, שייכת בוודאי לכלל תשמישי הקדושה, שגם הם קדושים ושיש לשמור עליהם בכל כוחנו. היש "תיק" יפה יותר, שבו נעטפו ועדיין נעטפים בו ספרי התורה הקדושים ביותר, מיידיש? בלשון זו למדו תורה עם תלמידיהם הרמ"א, המהרש"ל, הגאון מווילנה, ר' חיים מוולוז'ין ועוד גדולי ישראל. ביידיש פירשו הבעל-שם-טוב, המגיד ממזריץ' והרבי הזקן סודות ממעשה בראשית. בלשון האם הפשוטה ביטאו המוני היהודים את אמונתם, את אהבתם האמתית ואת נאמנותם.

עד היום אומרים ראשי ישיבות גדולים את שיעוריהם ביידיש. "תיק" כזה הוא בוודאי קדוש, אם כי קדושתו אינה אבסולוטית אלא בגדר של תשמישי קדושה.

לשמר את ה"תיק" זו זכות גדולה!

הרב יוסף סולובייצ'יק

ניו-יורק, 24 בפברואר 1961

האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

הערות המורה

